

Այս կապիկը, որ հիմա լոնտուա է, Պրաւն նաւապետը ընծայեց նոյն քաղ-քին կենդանաբանական ընկերութե, զոր իր նաւաստիները ձեռք բերած էին Անտաման կղզեաց մէջ: Քաջութեամբ դիմացաւ Միա ճէննին Եթովպիոյ պա-տերազմին ամեն վտանգաց, և իր խա-զերովն ու զուարթ բնութեամբը, բոլոր նաւաստեաց ուրախութիւն էր. որուն փորձը կու տայ հիմա նաև վերոյիշեալ լոնտուայի կենդանաբանական պարտի-զին մէջ:

Միա ճէննին կը բանայ յաջողութե Սէյց ըսուած ջրոյն շիշերուն խիցը, և նստած ու շիշը ձեռքը՝ կը խմէ: Ախոր-ժանօք կը ծխէ, ինչպէս կը տեսնուի մեր առաջիկայ պատկերին մէջ. և զոր երբեմն երբեմն կ'ընդհատէ իր ըմպելի-քէն քանի մը պուտ խմելու համար: Բնութեամբ ընկերութիւն սիրող է. ա-նոր համար պրազադ մը միշտ իրեն ըն-կեր ունի: Ուղիղ վերջին երկու ոտից վրայ քալելը նախադաս կը համարի, և այնպէս քալելու ժամանակ սովորու-թիւն ունի պրազադը միշտ իր բազկաց մէջ կրելու, ինչպէս կ'ընէ դայեակ մը:

Միա ճէննին հիմա տասներորդ տա-րին լմնցուցած պիտի ըլլայ. և երկու ոտ-նայափ ու չորս բթաչափ բարձրութիւն ունի: Այս տեսակը թէպէտ ուրիշ ցեղի կապկաց կը նմանի, բայց իր ճակտին վրայ Եւրոպացւոց V գրին ձեռք բուսած մազերովն կը տարբերի անոնցմէ: Մա-զերը միւս տեսակ կապիկներուն մա-զերէն աւելի բարակ է, և մարմնոյն մէջտեղուանքը սաստիկ երկընցած:

Կը պատմեն թէ Անտաման կղզեաց տեղացի բնակիչքը գրեթէ բոլորովին վայրենի, ու բնութեամբ ապուշ ու վայրագ ըլլան. ուստի ուզելով զա-նոնք Միա ճէննինին հետ բաղդատել, զայս քան զանոնք լաւագոյն կը գըտ-նան, այսու որ Միա ճէննինին հեզ է և իրեն եղած քաղաքավարութեան շնորհ-քով կը համապատասխանէ:

Բարոյական և քաղաքական տնտե-սութիւն:

(Տես էրէս 273.)

ԵՐԿՈՏԱՍՏԵՐՈՐԴ ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Իրաց ամէքը համեմատական է եղած ծառա-յութեան կարեւորութեանը

Ամէն մը 'ի վեր ամենուն ունեցած յոյսն սկսաւ արդիւնանալ. մայիս ա-միսն էր և բերքերուն երեւոյթը պահ-չելի. և նաև ցորենի գնոյն քիչ մը վար իջնալը Գաղղիոյ մէջ ապրիլէն 'ի վեր աւելի հաստատուն նշան մ'եղեր էր. ուստի վերջին տօնավաճառաց գնե-րուն համեմատ հացին գինը բովանդակ նահանգին մէջ զգալի նուազեր էր. ժո-ղովրդեան վիճակը սաստիկ ալէկոծու-թենէ ազատող նաւորդաց կը նմանէր, երբ վերջապէս հովը կը հանդարտի ու նաւահանգիստը կը տեսնեն ուր պիտի հանգչին:

Ամիսներէ 'ի վեր ամենուն ծախքը շատցած ըլլալով դեռ մեծ նեղութիւն պիտի քաշէին. բայց շատ տեսակ զորկ-մուկներ ունենալուն՝ բնականապէս պէտքերնին ամենամեծ էր. և մերձա-ւոր ժամանակներս լաւագոյն վիճակ մը ստանալու վստահութեամբ՝ ստիպեալ չէին ունեցածնին սաստկագոյն նեղու-թեան մէջ իյնալու վախով խնայելու. ապագային նկատմամբ ապահով ըլլա-լով՝ ապահով էին նաև ներկային հա-մար. ալ չէին տարակուսեր այնպիսի ծախքեր ընելու՝ որոնցմէ շատ ատենէ 'ի վեր կը զգուշանային, որոնք որչափ ուշ ձգուէին՝ այնչափ աւելի ստիպողա-կանք կ'ըլլային:

Ուստի ապրիլ ամսէն 'ի վեր մանրա-վաճառ տուրեւառութիւնն սկսեր էր քիչ մը գործունէութիւն ստանալ. զա-նազան գործատանց մէջ երկար ժամա-նակէ 'ի վեր դադրած աշխատութիւն-ներն հետզհետէ կը կենդանանային:

փոքրիկ կրպակաւորք աւելի կը զգային այս բանս, և կարուակը, զերծակը, հիւսք, երկաթագործը, գրեթէ ամենքն ալ կ'աշխատէին. դեռ միայն մեծ արուեստներն անշարժութեան մէջ էին, և լռութիւն էր ձեռագործաց նկատմամբ. բայց անոնք ալ տարիէ 'ի վեր դիզած ապրանքներն կամաց կամաց դուրս կը հանէին, և յոյս կար որ ձեռագործական արուեստըն ալ շարժումն առնուն քիչ ատենէն: Արդէն խօսք կը քալէր Միրըպոյի մէջ թէ մօտ ատենները աշխատութիւնները դարձեալ պիտի սկըսէին, և կիրակի օրը Տիւրքէ վարժանոցը զալով լսածներէն հասկըցաւ որ խօսակցութեան նիւթը մէյմը աս բանիս, մէյ մ'ալ հնձոց վրայ էր: Սկըսաւ նախ աշխատութեան աժէքին վըրայ խօսիլ, որով կրնար շօշափել այն ամենայն պարագաները որ կրնան իրաց աժէքին և զնոց վրայ ազդեցութիւն ունենալ:

— Բարեկամքդ իմ, մեր վերջին խօսակցութեանը մէջ հասկըցուցի՝ որ իրաց աժէքն առ հասարակ զանոնք յառաջ բերելու համար պէտք եղած աշխատութենէն կը կախուի. և փոխադարձ՝ այս աշխատութեան աժէքն ընդհանուր խօսելով՝ եղած դժուարութեն և պէտք եղած հանճարոյն համեմատ է. սակայն ուրիշ պարագաներէ ալ ազդեցութիւն կը կրէ իրաց աժէքը և անոնց վրայ դրուած գինները: Բայց նախ տեսներք քանի մ'օրինակով թէ ինչ կ'աւելցընէ աշխատութիւնն հետզհետէ իրաց աժէքին վրայ, որք երկրիս ծոցէն ելած ժամանակներն զրեթէ աժէք չունին:

Առնունք մէկ մէկը խորանարդ քար՝ որ քարահանքին մէջ 2 ֆրանք կ'աժէ, իսկ երբ քաղաք բերուի, կոփուի ու տեղաւորուի՝ կրնայ ինչուան 50 ֆրանք ալ աժել: Ո՞վ կը շահի 48 ֆրանքի տարբերութիւնը. ոչ միայն քարահատին տէրը, քարակոփն ու որմնագիրը, այլ նաև երկաթագործը՝ գործիքներ շինելովը, սայլապանը՝ քարը տեղափոխելովը, կառագործը՝ սայլը շինելովը

կամ նորոգելովը, նաև երկրագործը՝ ձիոց համար խոտ ու խար հասցընելով, ու համետագործը՝ ձիուն սպասները պատրաստելով, և դեռ շատ ուրիշները:

Ահաւասիկ կտաւի մշակութեան էկտար մը երկրի բերքը մօտ 2,000 ֆրանքով կը ծախուի, որ աւուրչեքներու և մշակութեան համար պէտք եղած կանանց մէջ կը բաժնուի. այդ կտաւը բարակաման թաշկինակի վերածուելով 60,000 ֆրանքով պիտի ծախուի. բայց այսմ հասնելու համար միայն քաղեղէն ետքը պէտք է տարի մը ամբողջ 250 կանայք կտաւը մանեն, 18 գործաւորք կերպան հիւսեն և 40 կանայք եզերքներն ամփոփեն ու կարեն:

Ուրիշ տեսակ աշխատութիւն մ'ալ օրինակ առնունք: Մէկ գուինդալ երկաթի բրածոյք երկաթահատէն հանուած հազիւ թէ կ'աժէ 2 ֆրանք. ընդհակառակն՝ գուինդալ մը երկաթը կ'աժէ 60 ֆրանք. ձիոց երկաթեայ կաղմածոց վերածուելով կ'աժէ 130 ֆրանք, հատու գործեաց համար թիթեղի փոխուելով 1,800 ֆրանք, զմեկինի թիթեղով 30,000 ֆրանք. փայլուն կոճակներով 40,000 ֆրանք, զարդարանաց բաներով ինչպէս են մանեակ, ապարանջան, և այլն, գրեթէ 70,000 ֆր. և վերջապէս՝ եթէ վերածուի ժամացուցական զսպանակներու՝ գինն ինչուան 2 միլիոն ու կէս կրնայ բարձրանալ: Այս օրինակէս մտածեցէք ինչ անբաւ աշխատութիւն պէտք է հարիւր ֆրանք քաց աժէք տալու համար նիւթի մը՝ որ նախ հազիւ թէ քանի մը գանկ կ'աժէր:

— Ըստ այսմ, ըսաւ Անդրէաս, բանի մը գինը զայն յառաջ բերելու համար պէտք եղած աշխատութեան բովանդակութիւնն է:

— Ստոյգ է ըսածդ, Անդրէաս, թէ ստորին և թէ բարձր գին ունեցող իրաց համար. ուստի երբ հացին հազարաւորամը 35 հարիւրորդ (սանդիլ) կ'աժէ, եթէ ուղենանք այս աժէքը վերլուծել՝ կը գտնենք անշուշտ որ այս աժէքը ձեւացած է ձեռքէ ձեռք եղած

չատ տեսակ գործառնութեամբք . նախ կը տեսնենք որ հացարարին կ'երթայ քսաներորդ մասը , և այս քսաներորդէն կը շահի որմնադիրը փուռը շինելով , և փայտահարը՝ խուրձերը պատրաստելով , և այլն . յետոյ կու գայ միադարձը՝ որ իր աշխատութեան յատուկ վարձքն առնելէն զատ , կ'առնու նաև երկանաքարը և թումբերը շինողներուն վճարելիքը , և աղօրիքին շինութեանը համար աշխատող որմնադրաց , հիւսից և երկաթագործաց վարձքը . վերջապէս՝ ամբողջական ածէքին միւս մասերն ալ կ'երթան հերկարար սայլորդին , ցորենահարին , հնձողին , ցանողին , երկրագործին :

— Այս բանս , ըսաւ Միքայէլ , 'ի փոքրագունի և դոյզն դրամադլխի վրայ նոր օրինակ մ'է մեզի համար աշխատող անբաւ բազմութեան անձանց . բայց իր մէկ քանի զարտուղութիւնքը չունի այս սկզբունքն ալ թէ իրաց գինը զանոնք արգիւնաւորելու համար պէտք եղած աշխատութեան գինն է . օրինակի համար , մարդուն մէկը Ամբրիկայի մէջ մեծ կտոր մը ոսկի կը գտնէ , և Քալիֆոռնիոյ մէջ այս բանիս հանդիպած ըլլալով՝ ոսկեհանքէն մեծաւ նեղութեամբ հանուած ոսկոյն գնովը կը ծախէ : Հնդկին մէկն ալ դիպուածով մեծկակ աղամանդ մը կը գտնէ , և այս գիւտը թերեւ տասը կամ քսան հազար մարդկանց աւուրչէքը կ'ածէ :

— Դիտողութիւնդ իրաւացի է , Միքայէլ . բայց այս բանս զարտուղութիւն է , և զարտուղութիւնը սկզբունքը կը հաստատէ . վասն զի ինչո՞ւ համար գրտնուած ոսկոյ կտորին համար նոյն գինը կը տրուի ինչ որ ոսկեհանքէն հանուած կշռով հաւասար ոսկոյն , որ դժուարութեամբ կտրուած , գտուած և պատրաստուած է . վասն զի այս կշռով ոսկին ձեռք բերելու համար նոյնչափ գին պահանջող աշխատութիւն պէտք է ստիպաբար . չնք գիտեր ուսկից կու գայ ոսկին և կը վճարենք ինչպէս որ վարժած ենք : Նոյնպէս է նաև աղա-

մանդ գտնողին նկատմամբ , որուն նման ուրիշի մը՝ տասը տարիէ , թերեւ քսան տարիէ հազիւ կարելի է հանդիպիլ :

Կան անձինք ալ որ առանց բան մը գտնելու դիպուածով մեծամեծ շահեր կ'ընեն . բայց միշտ աշխատութիւն է այս շահերուն ածէքը . այսպէս երկրատէր մը կը ստանայ կտոր մը երկիր ժայռուտ անբեր ու անչահ , սակայն մօտերը երկաթուղի շինուելով մեծ գին կու տան երկրին՝ շինութեանց գործածելու համար . յայսմ՝ ճարտարութիւնն է որ նախնաբար անչահ եղող երկրին ածէք կու տայ : Ասով՝ անցողաբար խօսելով , յայտնի կ'ըլլայ թէ ինչպէս աշխատութիւն մտածին պէս՝ ամեն բանի գինը կ'աւելնայ :

Կը յիշէք թէ ինչպէս ամենայն կալուածոց գինն աւելցաւ Միրըպոյի մէջ՝ արուեստից ճարտարութեան պատճառաւ ժողովրդեան եռապատկելովը . երկիր ծախողները գիտին ըրած շահերնին . ասանկ ճարտարութեան և գործունէութեան կեդրոն տեղոյ մէջ ստացուածք ունեցողներուն՝ միակ այլոց աշխատութիւնքը ունեցածնուն գինը կ'աւելնայ : Ս . Ստեփանոսի (Saint-Etienne) Միւհուղի , Ռուպէյի և այլոց քաղաքաց մօտակայ փոքրիկ կալուածատեարքը տեսան որ իրենց երկիրներուն ածէքն աւելցաւ՝ ինչուան մեծ ստացուածք մ'ըլլալու չափ . և այսմ՝ աղբիւր է աշխատութիւնը :

— Կը տեսնեմ , ըսաւ Անդրէաս , որ ստացուածք ունեցողները կը շահին իրենց մօտակայքը եղած աշխատութիւններէն . բայց չունեցողներուն համար բանի չըզար :

— Կը սխալիս , Անդրէաս . երբ տեղ մը ճարտարութիւնն ու գործունէութիւնը կը շատնայ՝ այն տեղ առհասարակ ամենուն բարեկեցութիւնն ալ կը բաւնայ . չուտ մը աշխատութիւններն ու վարձքերը կ'աւելնան . աշխատաւորք կը գտնուին այնպիսի արուեստից համար որ առաջ չըկային , և պէտք է լուս և վճարել անոնց . և նախանձորդութեան ու աշխատողաց քիչութեանը

պատճառաւ երկրին հին արուեստից և մշակութեան զբաղողաց հարկ կ'ըլլայ շատ աւելի վճարել: Օրինակի համար, Միրզապոլի մէջ քսան տարի առաջ աշխատաւորաց աւուրչէքը կէս ֆրանքէ քիչ մ'աւելի էր. բայց մէյմը որ արուեստը և ճարտարութիւնը մտան՝ մէկ ֆրանքէ վար աւուրչէք չիկայ, և սովորաբար գրեթէ մէկ ու կէս ֆրանք կը վճարուի. և կան գործաւորք որ 3 կամ 4 ֆրանք կը շահին, ինչպէս դու՝ Լէոնարտոս, և այլք:

Հոս հաստատուած գործատուներ որ իր բերքերը քսան, երեսուն, քառասուն և աւելի փարսախ հեռու տեղեր կը դրկէ, առանց հաշուելու զբարիք ուսկից ո՞ր գիտէ ուր կը բաշխուին, կերպով մը Գաղղիոյ բարեկեցութիւնը աւելցուց, և Գաղղիա ալ հետզհետէ մեր երկրին վաճառուց սփռուելուն պատճառ եղաւ: Վերջապէս դուք ամենքդ ալ հոս եղած փոփոխութեանց և յաջողութեանց արդիւնքը քաղեցիք. այսու տեսաք ձեր բերոց գնոյն աճումը: Տարակոյս չըկայ որ ոմանք աւելի կը շահին քան զայլս. սակայն ամենքն ալ շահ կ'ընեն և ամենքն ալ պէտք է մէկ մէկու ուրախակից ըլլան և ոչ թէ ծուռ աչքով նային քան զիրենք երջանկադոյն եղողներուն:

Օրհնենք ուրեմն աշխատութիւնը որ հիմն է ամենայն հարստութեան և աժէքի. մարդուս կրելիք դատապարտութիւնը կը դառնայ կ'ըլլայ վայելից աղբիւր. աշխատութեանը արդիւնքը յաջողացը կը փոխանցէ անոնց կենաց բեռը թեթեցնելու համար և նորանոր հաճութիւններ հնարելու կերպեր ընծայելու համար. մենք ալ դարբերով առաջ մեր նախնեաց բարեգործութեան արդիւնքը կը վայելենք. մեր ինչքն ու ստացուածքը անցելոց աշխատութեանը արդիւնքը դրամագլուխ մ'է, որոնք դիզած են ապագայ աշխատութիւնները դիւրացնելու համար:

— Հիմա կը հասկընամ, ըսաւ Լէոնարտոս, թէ ինչպէս հասարակաց ընչիցն ու ստացուածոց աճելուն հաղոր-

դակից կ'ըլլանք. բայց բան մը մտացս դէմկու դայ, որ է իրաց գիններուն անհուն տարբերութիւնը: Եթէ զանոնք արդիւնաւորելու համար պէտք եղած նեղութեան համեմատական է իրենց աժէքը, ինչո՞ւ համար է այս զանազանութիւնը:

— Ասիկա կը պատճառի մարդուս վայելք հնարելու փափաքէն. եթէ պիտոյք անձնական են, բայց ոչ նոյնպէս են անմիջապէս այն պիտոյքը լեցընելու համար ըլլալիք աշխատութիւնները, այսինքն՝ մարդիկ մէկմէկու աշխատութեամբ ալ իրարու պէտքը կրնան լեցընել: Որովհետեւ մարդս նեղութենէ կը վախնայ՝ կը ջանայ նուազեցնել զայն կամ իրեն ախորժելի եղածն ընելով և այլոց ընել տալով ինչ որ չըկրնար, կամ չուզեր ընել, և կամ մէկ գործ մը միայն ընելով՝ աւելի դիւրաւ ընելու համար և փոխանակութեան աւելի առիթ ունենալու համար: Ուրեմն մեր պէտքն ու նեղութիւնը վախը սկզբնապատճառ են ծառայութեանց և աժէքի:

— Ըստ այսմ՝ մարդիկ նոյն պէտքն ունենալով ամենայն ինչ պէտք էր նոյն աժէքն ունենար:

— Շատ առաջ կը վազեա, Լէոնարտ, և սխալ է ըսել թէ ամենայն մարդիկ նոյն պէտքն ունին: Այս պէտքերուն մէջ ոմանք հզօրագոյն են քան զայլս. կան պէտքեր ալ՝ զորոնք լեցընելը գրեթէ հարկ մ'է ոմանց ոմանց համար, մինչդեռ այլք անգէտ են անոնց: Բայց աշխատաւորք ամենէն քիչ պէտք է դանդաղուն այս պէտքերուն շատութեանը վրայ, վասն զի ասով իրենց աշխատութիւն կ'ելլայ և շահաւոր աշխատութիւն: Վերջապէս՝ կան կարօտութիւններ ալ զորս ոչ ոք կը մտածէ ժամանակէն կամ տեղէն դուրս, մինչդեռ ըստ ժամանակին և ըստ տեղոյն ամենայն ոք կը զգայ և կ'ուզէ պէտքը լեցընել:

Այսմ օրինակ մը տալու համար՝ յիսուն տարի առաջ գեղերու մէջ ամենեւին կրթութիւն ինչ է չէր մտածուեր.

իսկ հիմա ամենքը պէտքը կը զգան և ամեն ընտանեաց հարք՝ կ'ուզեն որ իրենց որդւոցը կրթութիւն տրուի. վասն զի մեծ տարբերութիւն կայ ընդ մէջ մարդկան և անբանի՝ որ մի և նոյն պէտքն ունի իսկզբանէ դարուց. ընդհակառակն՝ մարդս բարոյական էակ ըլլալովը փոփոխելի է և կատարելագործութեան ենթակայ. բանականութիւն ունի՝ որով է իր մեծութիւնն ու պատիւը, և որոյ զօրութեամբ նորանոր պէտքեր կը ստեղծէ անդադար:

— Այն ատեն բանականութիւնը մարդու համար ձախորդ պարգև մը կ'ըլլայ, ըսաւ Տիւրուր. վասն զի պէտքեր ստեղծելովը թշուառ կ'ընէ զինքը, չը կարենալով միանգամայն լեցընել այն պէտքերը:

— Տարակոյս չըկայ, Տիւրուր, թէ կան այնպիսի մարդիկ որ հաճեցնել կարենալէն աւելի պիտոյք կը ստեղծեն իրենց. բայց իրենց մտաց վրիպանքն է. գէշ կը գործածեն կարողութիւն մը՝ որ ունեցած են շատ աւելի ազնուագոյն կիրառութեանց համար. նոյնպէս այս դիպուածիս մէջն ալ զեղծմունքը բարւոյն մօտ կը տեսնենք: Բանականութիւնը՝ Աստուծոյ առ մարդիկ բրած մեծագոյն պարգևն է. ոչ միայն իր պիտոյքը լեցընելու առիթներ կը հայթայթէ, այլ և կ'օգնէ հետզհետէ նուազագոյն նեղութեամբ լեցընելու, ուսումնական հրաշալի գիւտոց ձեռնտութեամբ:

Այս նկատմամբ նաև կ'ուզեմ ձեզի դիտել տալ Նախախնամութեան իրաց զարմանալի բաշխումը: Երբ մարդս աղքատ է՝ քիչ պէտք ունի, և այս պիտոյքը կը չափաւորուին ապրելու և հանգիստ կեանք անցընելու համար անհրաժեշտ պէտք եղածով. քանի հարստութիւնը կ'աւելնայ՝ այնչափ պիտոյքը կ'աճին, և բնականապէս ջանք և աշխատութիւն կը թափուին սովորական գործածութեան բաներ յառաջ բերելու համար: Այս նիւթերուս կը յարմարի գլխաւորապէս աշխատութիւն բաժնելու սկզբունքը՝ կերպերը պարզելով, և

այսպէս աղքատք կրնան լեցընել նուազ գնով իրենց կարևորագոյն պէտքերը:

Դիւրակեցիկ մարդկանց պէտքն աւելի բազմակերպ են, ոչ այնչափ բնական ըլլալով, և աւելի երևակայութենէ և մտացածին հաճոյքէ կախումն ունենալով. բայց շատ զանազան ըլլալուն՝ կարելի չէ մեծապէս զանոնք գոհ ընելու հնարից զբաղիլ. աշխատութեան բաժանումը նուազ կը վերաբերի այսմ, և քիչ նախանձորդութիւն ըլլալով՝ փոյթն ու ջանքն ալ նուազ է: Ուրիշ պատճառով ալ որով մեծամեծ ծախիւք կը յագեցնեն ընչեղք իրենց պէտքը՝ գործածած բաներնուն գոլարաւ արդիւնաւորին է, որոնց համար աշխատութեան մէջ շատ մեծ փափկութիւն, բարակութիւն և ճշգրտութիւն պէտք է, մեծագոյն ճաշակ, վայելչութիւն ձևոց և մասանց կարգաւորութիւն. մէկ խօսքով՝ այնպիսի յատկութիւններ որ սակաւագիւտ են քան զաճառուտ բազկաց զօրութիւն: Այս բաներս չինելու կարող գործաւորներ գտնելու գոլարութիւնը կը ստիպէ զհարուստները աւելի ևս վճարմունք տալ զանոնք հայթայթելու համար:

— Ուստի Աստուած, խորհրդածեց Հռայմոնտ, աւելի գին վճարել կու տայ հարուստներուն. ուրիշներէն աւելի ունեցածնուն համար: Մինչդեռ շատերու պէտքը հոգալու համար եղած աշխատութիւնը սակաւագին է, հարուստներուն վայելքը շատցընելու համար եղած աշխատութիւնն է որ աշխատաւորաց տւելի դիւրակեցութիւն կը պատճառէ: Բայց, գիտե՞ս Պ. Տիւրքէ, ինչպէս հրաշալի է այս աստուածային օրինաց յարմարութիւնը որ մեզի ընկերական կարգաւորութեան ուսմունքն ըմբռնել կու տայ:

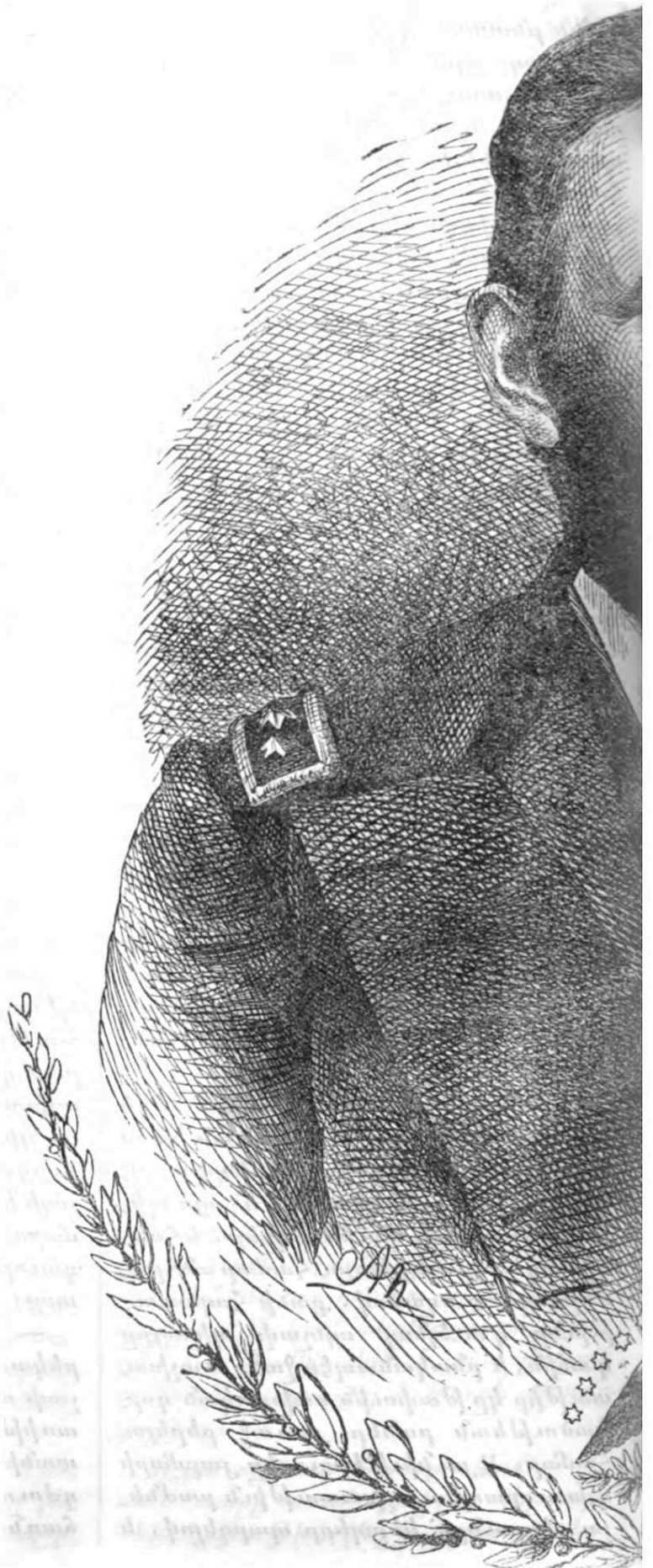
— Կանխաւ ծանուցեր էի ձեզի, բարեկամքդ իմ, և որչափ յառաջներ՝ այնչափ աւելի նոյն դիտողութիւնն ընելու առիթ պիտի ունենանք: Սակայն առաջ տանինք քննութիւննիս, աշխատութեւն գոլարութիւնը իրաց գին տուող պատճառներէն մէկն է. բայց պէտք չէ կար-

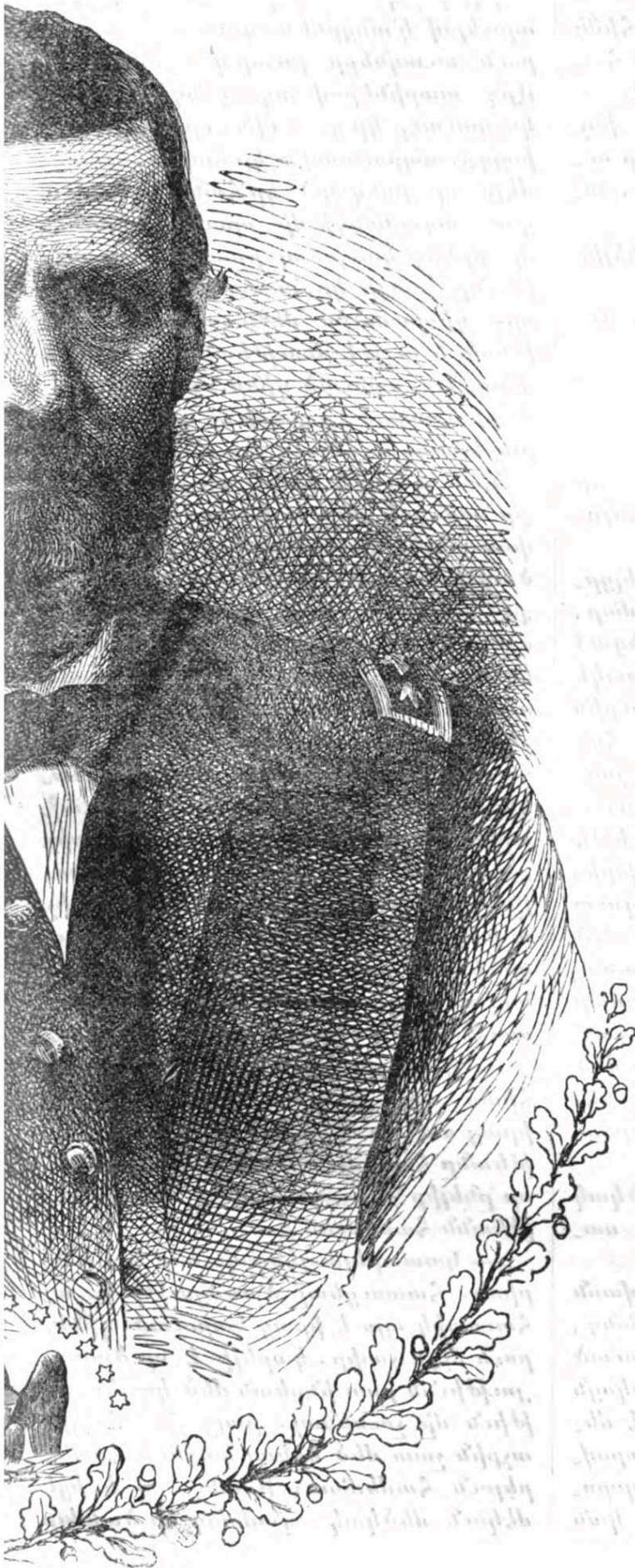
ծել թէ դժուարաւ ձեռք բերուելիք բան մը միշտ ծանր աշխատութեամբ շինուելիք ըլլայ. բան մը դժուարին չըսուիր նեղութիւն պահանջելուն համար. ընդհակառակն կարելի է որ նեղանալի ըլլալով՝ միանգամայն դիւրին ըլլայ, եթէ միայն նիւթաւան ոյժ կը պահանջէ: Դժուարաւ ձեռք բերելի բանն այն է որ քիչերը կրնան գործել. և որովհետեւ շատ դիւրին չէ այս բաներս մատակարարելը՝ երբ մեծ փափաք կը զգայ մէկն ունեւնալու, պատրաստ է սուղ սուղ վճարելու անոնց, որոնց ճարտարութիւնը կը հայթայթէ մեղի այդ բաները:

Տաղանդն է գլխաւորապէս մարդկանց մէջ ռոճկի նկատմամբ տարբերութիւն պատճառողը: Ուստի երբ հասարակ կղպակագործ մը մէկուկէս ֆրանքէն ինչուան 3 ֆրանք աւուրչէք կը շահի, ճարտար մեքենագէտ մը երբեմն ինչուան տասնը հինգ կամ քսան ֆրանք կը շահի: Չեռագործական կերպաներու վրայ տպող գործաւորը մէկէն ինչուան մէկուկէս ֆրանք կը շահի, իսկ անոր ձեւերն ու զարդերն ուրուագրողը՝ ըստ իւր տաղանդին, կրնայ քառասուն ու յիսուն ֆրանք շահիլ օրը:

— Իրաւացի է, կցեց Միքայէլ. գիտեմ՝ ի փորձոյ թէ ինչպէս աղուոր ձեռով կերպաս մը գին կ'ընէ և աշխատութիւն կը հայթայթէ շինող գործաւորաց: Ուրուագրողը կը շահի՝ բայց մեծապէս ալ շահ ընել կու տայ գործաւորաց:

— Մի և նոյն զանազանութիւնը, վրայ բերաւ Տիւրքէ, ուրիշ աշխատութեանց մէջ ալ կ'երևայ. վաճառականի գրագիր մը տարին կը շահի հազարէն ինչուան հազար երկու հարիւր





Ֆրանք՝ գրութեանցն համար, որուն ամենայն ոք կարող է իսկ տասը, տասնըհինգ, քսան հազար և շատ աւելի Ֆրանք՝ կը վճարուի այն հանճարեղ մարդուն որ առևտրական մեծ ձեռնարկի մը իրարամէջ հաշիւները աղէկ գիտէ բռնել: Մեծահանճար մատենագիրն ալ նախանձելի վիճակ մը կը ստանայ այն պիսի գրուածներ ընելով՝ որ ձեռքէ ձեռք կը փնտռուին, և խեղճ գրագէտ մը սովէն կը մեռնի անշահ գրքեր շարագրելով, զոր ոչ ոք կ'ուզէ կարդալ: Ուսուցիչ պատկերահան մը հազիւ ապրուստը կը ճարէ, և Ռաֆայէլ, Բուսսէն և Կլոդ Լորէն ապագայից հիացմանը նիւթ պատկերներ կ'ընկարեն, և մէկ քանի ոտք քառակուսի պաստառին հարիւր հազարաւոր Ֆրանքաց աժէք կու տան:

— Ասիկա վարձատրութիւն է հանճարոյ, ըսաւ Վիէոլէն, և հանճարը շատ սակաւագէտ ըլլալով պէտք է միշտ առատաձեռնութեւ վարձատրել: Բայց այն իրաց տրուած գինը բոլորովին ինքնակամ է. կրնանք ըսել թէ մարդկանց կարծիքէն կախումն ունի, քան թէ իրաց էական աժէքէն:

— Իրաւացի է գիտողութիւն, Վիէոլէն. ասիկա առաջ կու գայ անկէ որ այն իրք ոչ թէ մարդկանց ստիպողական պիտոյքը յագեցնող են՝ այլ միայն եկամուտ պիտոյքը, զորս պէտք է յարգենք ու մեծարենք երբ դէմերնիս ելլեն. վասն զի մեր էութեւր ազնուագոյն մասին կը վերաբերին, և կ'ապահովեն բարձր և դժուարագիւտ հանճարով լցեալ մարդկանց կեանքը: Ոչինչ ընդհատ ճշմարիտ է որ իրաց աժէքը կախումն ունի մեր ընծայած կարևորութենէն. սա,

կայն կրնանք իբրև ընդհանուր կանոն ընդունիլ որ իրաց ածէքին բուն հիմն աշխատութիւնն է. և այս ածէքը համեմատական է աշխատութեան դժուարութեանը կամ ածէքին: Ուստի ինչ որ առանց աշխատութեան կրնանք ունենալ՝ որչափ օգտակար ալ ըլլան, ածէք չունին:

— Ըստ այսմ, ըսաւ վիէոլէն, ընելիք ամենամեծ զանազանութիւն կայ ընդ մէջ իրաց օգտակարութեանը և ածէքին. այս էր որ ինչուան հիմա լաւ հասկըցած չէի: Եթէ չեմ սխալիր՝ իրաց օգտակարութիւնը մեր ո՛ր և իցէ մէկ պէտքը շեղելու յատկութիւնն է. և ածէքն ինչ կը չափուի ըստ այնմ որ կը ստիպուի թաղ զանազան քանակութիւն:

— Այնպէս է, վիէոլէն. կ'աւելցընեմ սահմանդ ամբողջացնելու համար, թէ իրաց գիւնն է ստակով ունեցած ածէքն ինչ. վասն զի ածէքն ստակէ անկախ է, չափ մ'է և ամենադիւրին հնարք այն ածէքին գինը կտրելու համար: Ասկէ կը հետեւի որ քանի մը շատ օգտակար բաներ ածողէք չեն ունենար կամ դոյզն ածէք կ'ունենան, եթէ կրնանք զանոնք ճարել առանց ծախքի, կամ դոյզն ծախքով: Իսկ քիչ օգուտ ունեցող ուրիշ բաներ կրնան շատ մեծ ածէք ունենալ՝ եթէ դժուարաւ կը ճարուին, կամ քիչ գտնուելուն համար և կամ սակաւագիւտ հանճար պահանջելուն համար: Ասանկ ահա շատ մեծ գին կը վճարուի սքանչելի ձայն ունեցող գուլամի ձայնը լսելու և զուարճանալու համար:

— Ուրեմն, ըսաւ Ռնորիոս, մեծկակ աղամանդի մը բովանդակ ածէքը սակաւագիւտ ըլլալն է:

— Տարակոյս չըկայ, Ռնորիոս. վասն զի ըսածիդ պէս մեծկակ աղամանդ, ինչպէս քանի մը հատ յիշատակուած կայ, շատ ցանցաւ կը գտնուի. սակայն դարձեալ աշխատութիւն կը մտնէ մեծաւ մասամբ իր ածէքին մէջ, որով հետեւ այնպիսի անաղամանդ մը բոլորովին դիպուածով ձեռք չիյնար. կան

մարդիկ որ կեանքներն աղամանդ փրկեալ տրուելով կ'անցընեն, գտնուած տեղերուն աւագները լուալով և մաղելով: Արդ տարիներով աղամանդի պզտիկ կտորուանք կը գտնուին, որովք հետախոյզք ապրուստին կը ճարեն. յետոյ մէյմ'ալ յանկարծ կը հանդիպին մեծ կտոր աղամանդի մը, որուն վաճառումը իրենց կանխեալ ըրած աշխատութիւնը լիուլի կը հատուցանէ: Ուստի այս դիպուածիս մէջն ալ աշխատութեան և ոչ թէ բնութեան ձրի բերքին վճարն է տրուած գինը, որ առանց ածէքի մնացած էր քանի որ զայն գտնող բարեբաղդին ձեռքը չէր ընկած:

Նաեւ պէտք է դիտել որ իրաց ածէքը նոյն իսկ մեր աշխատութիւնը չափաւորելն կը չափուի. այս խորհրդածութիւնս ամենակարեւոր է՝ ինչպէս որ քիչ ատենէն պիտի տեսնէք: Ասանկ՝ օրինակի համար, բան մը կրնայ մէկուն շատ աշխատութիւն պատճառած ըլլալ և դոյզն ածէք ունենայ մեզի համար, ըլլայ այս կամ այն պատճառին համար. ինչպէս է զայն շինելու նորակերպ գիւտը, որով կրնանք մեզի առաջարկուած ժամանակ նուազագոյն ծախքով ճարել. մի մոռնաք այս բանս: Ընդհակառակն ուրիշ բան մը շատ քիչ աշխատութիւն ածած կ'ըլլայ ունեցողին և ամենամեծ ածէք կ'ունենայ ստանալ ուզողին համար, եթէ մեծ աշխատութեան մը գինը կ'ազատէ:

— Շատ սխալեր էի ուրեմն ինչուան հիմա, ըսաւ Ռնորիոս: Կը կարծէի թէ իրաց ածէքը միշտ իրենց օգտակարութեանը համեմատ է. արդ կը տեսնեմ որ ընելիք ծառայութեանը կարեւորութեանն համեմատ է:

— Կատարելապէս ըմբռներ ես, Ռնորիոս. հատուցեալ ծառայութիւն. ահա Կալասիկ այս է իրաց կտրուած գիններուն ճիշդ չափը. կարելի է որ ծառայութիւնն ըստ ինքեան մեծ կարեւորութիւն մը չունենայ. բայց ընդունողին աչքին շատ մեծ երևայ կարեւոր համարելուն համեմատ: Ասանկ, որ և իցէ մէկուն մեծկակ աղամանդ մը ծախելը

մեծ ծառայութիւն մ'ընել չէ, բայց հարուստ խաթունին համար որ կը փափաքի ստանալ զայն՝ հաճոյք մ'է երբ կրնայ պահանջուած ստակով ձեռք բերել: Նոյնպէս է այն ամենայն իրաց նկատմամբ որ մեր ունայնասիրութիւնը կը հրապուրեն կամ հաճոյք կը պատճառեն: Երբեմն անբաւ ստակ կը վճարեն մարդիկ համբաւաւոր երգիչ կնկան մը ձայնը ըսելու համար. կը հարցընեմ՝ ինչ է ըրած ծառայութիւնը. հաճոյք կը փնտրուեն որչափ որ նեղութենէ կը փախչին: Ուրեմն հաճոյից համար ալ իբրեւ ուրիշ ծառայութեանց համար ստակ կը վճարեն, զանոնք աւելի կամ նուազ կարեւոր համարելուն համեմատ:

— Պէտք է խոստովանիլ՝ ըսաւ Լէոնարտոս, թէ կան անզգամ մարդիկ որ իրենց հաճոյիցն կամ ունայնասիրութիւննին գոհ ընող բաներու համար անբաւ ստակ կը մսխեն:

— Իրաւունք ունիս, Լէոնարտոս. հարուստները կրնային յաճախ շատ աւելի օգտակար կերպով իրենց ստակը բանեցնել. սակայն այն ծախքերն իսկ որ ոգեպահիկ հացերնին ունողաց աչքին անխնայ կ'երևան՝ ըստ այլ և այլ նկատման օգտակար են. խրախոյս են տալանդի և արուեստից, և սնունդ՝ շատ մը ճարտարութեան արուեստից, որ առանց այն ծախուց անհետ պիտի ըլլային: Ուրեմն գործաւորը նուազ քան զայս իրաւունք ունին զանգատելու, որովհետեւ հարուստներուն այս քմահաճոյ խորթն է իրենց աղէկ ոռճիկներ պատրաստողը:

— Իրաւացի է, Պ. Տիւբրէ. շնորհակալ եմ որ ինծի դիտել տուիր, բայց անախորժ բան մը չէ որ գործաւորաց առատ վարձատրութեան պատճառ եղող արուեստները մարդուս զեղխութիւնն ու թեթեամտութիւնը յազեցնողներն ըլլան, մինչդեռ կենաց մեծագոյն պէտքը լեցընողներն ոչինչ թոշակ մը կ'ընձեռեն:

— Ըսէ ինծի, Լէոնարտոս. եթէ այս մեծագոյն պիտոյից համար աշխատող

գործաւորները աւելի բարձր ոռճիկներ չահէին, միթէ արդիւնաւորած բաներնին աւելի սուղ չէին ըլլար:

— Յայտնի է, Պ. Տիւբրէ:

— Եւ որովհետեւ բաներ կան որ իրենք ալ կը գործածեն, միթէ իբրեւ արդիւնաւորող կամ իբրեւ գործաւոր՝ չահածնին իբրեւ գնող կամ սպառող չէին կորսնցուներ: Ո՛ւր կ'ըլլար շահերնին:

— Իրաւունք ունիս, Պ. Տիւբրէ. այս բանս չէի խորհրդածած:

— Ուրիշ խորհրդածութիւն մ'ալ աւելցնեմ, Լէոնարտոս, և այնու այսօրուան խօսակցութիւննիս կնքեմ: Իբրեւ աշխատաւորը կամ արդիւնաւորողը ըստ կարելոյն կը փափաքինք շահիլ. բայց պէտք չէ երբեք մոռնալ որ սպառողը մեր ըրած ծառայութեանը համեմատ միայն զմեզ կրնայ վարձատրել, և որչափ դիւրաւ ծառայութիւն մը կրնայ ստանալ՝ այնչափ աւելի նուազ գին կը կտրէ անոնց: Իբրեւ աշխատաւորը՝ կրնանք ուղածնիս մտածել, բայց մէյմը որ գնող կ'ըլլանք՝ իրաց մեր աժեցուցած գինը կ'ուզենք տալ:

Ուստի համառօտելով մեր այսօրուան խօսածները՝ ինչ պատճառներ ալ որ իրաց աժէքին վրայ ազդեցութիւն կարենան ընել՝ ինչպէս են օգտակարութիւն, սակաւագիւտութիւն, դժուարութիւն, տաղանդ, աղէկ որ քննելու ըլլանք եղած ծառայութեան մը կը վերածին: Ուրեմն իրաց աժէքը միակ ծառայութեան համեմատական է, կամ ճշդագոյն ևս՝ ծառայութիւնը աւելի կամ նուազ կարեւոր համարելնու համեմատ: Պիտի տեսնէք որ այս վերջին խորհրդածութենէս շատ ծանր հետեւանքներ պիտի ծագին. բայց նախ դժբախտ վրայ պէտք է խօսինք որ ընդհանրապէս կը ծառայէ մեզի իրաց գինը կտրելու:

ՌԱՐԷ

Կը շարունակուի: